

## АКТ ОСНИВАЊА МАНАСТИРА У ГРЧКИМ ОБЛАСТИМА ПОЗНОРИМСКОГ ЦАРСТВА У V. И VI. ВЕКУ.\*)

Манастири<sup>1</sup> су у првим временима свога постојања налазили се изван сваке правне сфере; они су били једна посебна врста приватних асоцијација, чији положај и однос нису били правно детерминирани нити према цркви нити према римској држави. Са све већим ширењем установе монаштва и манастира, са јачањем њихова утицаја на околно становништво и са све чешћим и интензивнијим ингерирањем овог фактора у све црквене па и у важније политичке акције настала је за цркву и државу потреба, да одреди своје принципијелно становиште према манастирима и монаштву и да постављањем посебних правних норми међусобне односе правно регулише. Најпре је црква, на IV. икуменском концилу у Халкидону, приступила решавању питања односа према манастирима; овај концил конституисао је низ црквено-правних норми, које се односе на организацију и живот манастира и на однос манастира и монаха према цркви. Законодавством халкидонског концила били су манастири и монаштво прикључени и инкорпорирани црквеном устројству и постали су саставни део црквене организације, истина са широком аутономијом, али у односима и стварима веће важности подвргнути јурисдикцији компетентне црквене власти.<sup>2</sup>

Питање оснивања и подизања манастира све до законодавства халкидонског концила није било правно регулисано, него је било никаквим правним нормама детермирано и изван контроле црквених органа стојеће право појединих личности или једне групе лица, који су у том погледу могли поступати по свом дискреционарном нахођењу. Оснивање манастира и мана-

\*) Од извора долазе овде у обзир: Codex Theodosianus у едицији Th. Mommsen-a и P. M. Meyer-a, Codex Justinianus у едицији P. Krüger-a, Imp. Justiniani novellae у едицији C. E. Zachariae a Lingenthal-a и vitae монаха цитиране у мом чланку „Die rechtl. Stellung und Organisation der griech. Klöster nach dem justin. Recht,“ публикованом у Byz. Ztschr. 29 (1929) 6 sqq. Од литературе ваља специјално споменути: H. Leclercq, Cénobitisme. Dictionnaire d'archéol. chrétienne et de liturgie, publ. par Fd. Cabrol I col. 3047 sqq. Jos. von Zhishman, Das Stifterrecht in der morgenländischen Kirche. Wien 1888; Wald Nissen, Die Regelung des Klosterwesens im Rhömäerreich bis zum Ende des IX. Jahrhunderts. Hamburg 1897; G. Pfannmüller, Die kirchl. Gesetzgebung Justinians hauptsächlich auf Grund der Novellen. Berlin 1902; A. Knecht, System des Justinianischen Kirchenvermögensrechtes. Stuttgart 1905; Δημ. Α. Πετρακάκου, Οι μοναχικοί θεσμοί εν τη ὀρθόδοξῃ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ I. Ἐν Λεϊψίᾳ 1907; H. S. Alivisatos, Die kirchl. Gesetzgebung des Kaisers Justinian I. Berlin 1913.

<sup>1</sup> У терминологији државног (Codex Theodosianus, Codex Iustinianus, Novellae imp. Iustiniani) и црквеног законодавства V. и VI. stoleha употребљује се за означање манастира искључиво израз μοναστήριον (латински адекват је monasterium), док у хагиографским списима истог времена налазимо употребу синонимних израза μοναστήριον и μονή. Сасвим ретко долази terminus φροντιστήριον: у похвалној беседи Теодора на св. Теодосија великог Киновијарха (Der hl. Theodosios. Schriften des Theodoros und Kyrillos hrsg. von H. Usener. Leipzig 1890. pp. 30, 33 und 34; на последњем месту налазимо израз Φροντιστήριον конструисан с објектом τῶν ἀρετῶν: τὸ τῶν ἀρετῶν φροντιστήριον) и у vita Alexandri Akoimeti ed. Em. de Stoop p. 59 (Patrol. Orient. 6, 3. Paris 1911).

<sup>2</sup> Can. Chal. 4, 6, 7, 8, 16, 18, 23, 25.

стирске заједнице обично се јавља као познија фаза развитка монашког живота; у већини случајева из ужег (тешњег) саживота једног својим аскетским животом и индивидуалним особинама истакнутог монаха и око њега формираног круга монаха, чији је међусобни однос аналоган односу ученика према учитељу, довео је постепени развитак до конституирања једне заједнице постављене на правну основу, у којој је регулом, у ретким случајевима писмено фиксираном, био нормиран како живот те заједнице тако и права и дужности њених појединих чланова. Ређе се дешавало, да је почетак монашког саживљења коинцидирао са моментом оснивања манастира и да је био истим актом условљен.

Првобитно, пре законодавства халкидонског концила, оснивање манастира је један акт, који, пошто институција манастира нема још никакво формално правно признање нити од стране цркве нити од стране римске државе, као такав нема никакав правни карактер те према томе не може у спољашњим односима ни имати никаквих правних последица. Манастир и манастирска заједница дакле у антехалкидонској епоси не представљају никакву правну личност те због тога не могу бити носилац права, њихов однос према спољашњем свету нема никакве правне основе те у конзеквенцији тога између спољашњег света и манастира не може постојати правни саобраћај, него је између њих постојећи саобраћај једино фактичке природе. Тек законодавством халкидонског концила, које оснивање манастира изрично везује за апробацију компетентног *episcopus-a loci* и манастир јурисдикцији истог епископа субординира (cap. 4), постаје и манастир официјелно признат институт у оквиру црквене организације, и само у том својству постаје правна личност, која на основу одредаба државног законодавства долази у посед исте правне способности као и остали црквени институти.<sup>3</sup> Државно законодавство римско за владе цара Јустинијана санкционисало је диспозицију cap. Chalc. 4 у ствари оснивања манастира и исту још детаљнијим одредбама допунило.<sup>4</sup>

У смислу канонског и државног законодавства неопходна правна ексигенција за оснивање једног манастира односно манастирске заједнице јесте изрично одобрење компетентне црквене власти, на чијој се територији исти има основати. Подељење црквене дозволе за овај фундаментални акт јесте дискреционарно право локалног епископа. Из материјала, сачуваног нам у државним легислативним актима те у каноничким и хагиографским текстовима, није евидентно, да ли је поднесак за одобрење оснивања манастира вршен у писменој или само усменој форми, надаље у којој је форми епископ обављао претходни информациони поступак ради констатације оправданости оснивања манастира те да ли је апробација епископа била подељивана и писмено или се ограничавала на усмену форму.

Исто тако не налазимо у сачуваном материјалу никаквих директних података о томе да ли је код одобравања оснивања манастира играло улогу питање материјалног обезбеђења фондације, које је Јустинијановим законодавством предвиђено код подизања храмова и оснивања црквених харитативних установа. Епископско одобрење било је према одредбама Јустинијанових

<sup>3</sup> О манастиру као јуристичкој личности и правном субјективитету истог у позноримском праву cf. Knecht, *System des Justinianischen Kirchenvermögensrechtes* p. 56. О правном положају и правној способности црквених установа уопште Czychlarz-San Nicolò, *Lehrbuch der Institutionen des röm. Rechts*. Wien—Leipzig 1924, p. 96; P. Jörs, *Römisches Recht*. Berlin 1927 p. 54; E. Cuq, *Manuel des institutions juridiques des Romains* 2. éd. Paris 1928 p. 116; Saleilles, *L'organisation juridique des premières communautés chrétiennes*. Paris 1912. Први легислативни државни акт, из кога је евидентно да држава сматра манастир црквеном установом са корпоративним правима, јесте конституција цара Теодосија II. и Валентинијана III. од год. 434 (Cod. Theod. V 3, 1, 8, 21 = Cod. Just. I 3, 20). Од одлучне важности је завршни пасус исте конституције: *ita ut, si qua litigia ex huius modi petitionibus in iudiciis pendent, penitus sopiantur nec liceat petitor post huius legis publicationem iudicium ingredi vel oeconomis aut monachis aut procuratoribus inferre molestiam, ipsa petitione antiquata et bonis quae relicta sunt religiosissimis ecclesiis vel monasteriis, quibus dedicati fuerant, consecratis.*

<sup>4</sup> Novv. 13 c. 1 (a. 535), 87 c. 1 (a. 538) et 151 c. 7 (a. 545).

новела 13 с. 1, 87 с. 1 и 151 с. 7 нераздвојно спојено са сакралном радњом, коју је сам епископ после подељеног одобрења обављао, а која се састојала из процесије до места где се манастир има подићи, из бенедикције респективног места те подизања крста на истом месту. Овом сакралном радњом, која је важила као публикација аprobante компетентног епископа, добијао је акт фондације своју пуну правну моћ и ступао је на снагу.<sup>5</sup> Ова јурисдикциона и сакрална функција спадала је, као што се види из контекста цитираних новела, несумњиво у *iura reservata* локалног епископа и била је као таква везана за епископски *ordo*. Споменуте законске одредбе цара Јустинијана, које забрањују самовласно оснивање манастира, имале су, као што излази из пов. 87 с. 1, поглавито сврху да онемогуће подизање хетеродоксних храмова и црквених института.<sup>6</sup> Акт епископске аprobante оснивања манастира односно манастирске заједнице инволвирао је свакако и дозволу за подизање јавног храма спојеног са манастиром; није вероватно да је за ово била потребна специјална аprobante епископа, у колико је градња храма текла истовремено са подизањем манастирског ћелијског здања, али несумњиво је морао бити нарочито обављан акт консекрације манастирске цркве.<sup>7</sup>

У државном законодавству V. и VI. столећа не налазимо још дефинитивно утврђен *terminus* за означавање „оснивање, подизање“ манастира или св. домова (*εὐαγεῖς οἶκοι*) уопште. У *Cod. Just.* и у новелама Јустинијановим најчешћа је употреба израза *οἰκοδομέω* (*subst. οἰκοδομία*); поред овога ређе се налази еквивалентан *terminus* *κτίζω* (*nom. agentis κτίστης*), а у сасвим незнатном броју употребљени су термини *καθίστημι* (*Cod. Just. I 3, 41, 27*) и *ποιέω* и од истог изведени *substantivum* *ποίησις* (пов. 87 с. 1 ed. Zachariae a Lingenthal I p. 488). Да су напред наведени изрази по свом значењу еквивалентни види се из места *Cod. Just. I 3, 41, 27 οἱ γὰρ καταστήσαντες ἤτοι κτίσαντες τὰς ἀγιωτάτας ἐκκλησίας ὑπὲρ τῆς ἑαυτῶν σωτηρίας...*

У официјелној црквеној терминологији истог времена налазимо паралелну употребу синонимних израза *οἰκοδομέω* и *συνίστημι*.

У савременој хагиографској литератури превлађује употреба *terminus-a* *συνίστημι*, а уз овај у подједнакој мери употребљени су изрази *καθίστημι*, *ποιέω* и *οἰκοδομέω*, док се израз *κτίζω* најређе јавља. Ови *termini* служе за означавање како правне стране оснивања манастира или св. домова уопште тако и чисто техничког извођења овог дела. Једино израз *συγκροτέω* налазимо употребљен у прегнантном и дистинктном значењу правног акта оснивања манастира (*ὁ γδοηκοστός γὰρ ὢν ἔτους μέγα μοναστήριον ἑαυτῷ συνεκρότησε τελείων ἀνδρῶν πεντακοσίων* *Hist. mon. VIII 2* ed. E. Preuschen, Palladius und Rufinus. *Ein Beitrag zur Quellenkunde des ältesten Mönchtums. Texte und Untersuchungen.* Giessen 1897 p. 33).

Код оснивања манастира, као и код стварања сваке фондације уопште, есенцијално је сврха тог акта, јер је у сврси садржана воља фундатора, која

<sup>5</sup> Nov. 87. с. 1. *μηδενὶ παρῥησίαν εἶναι μηδὲ μοναστήριον μηδὲ ἐκκλησίαν μηδὲ εὐκτήριον οἶκον ἀρχεσθαι οἰκοδομεῖν, πρὶν ἂν ὁ τῆς πόλεως θεοφιλέστατος ἐπίσκοπος παραγενόμενος εὐχὴν τε ἐν τῷ τόπῳ ποιήσῃ καὶ σταυρὸν πῆξαιτο δημοσίαν ἐκείσε πρόβον ποιησάμενος καὶ τὸ πρᾶγμα φανερόν ἅπασι καταστήσει* (ed. Zachariae a Lingenthal I p. 488).

<sup>6</sup> Πολλοὶ γὰρ ὑποδοῦμενοι κτίζειν θῆθεν εὐκτηρίους οἶκους τὰς ἑαυτῶν θεραπεύουσι νόσους, οὐκ ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν κτίσται γενόμενοι ἀλλὰ σπηλαιῶν ἀτόπων (ed. Zachariae a Lingenthal I p. 488,9). Државно законодавство се већ знатно раније, непосредно после васељенског сабора у Халкидону, и несумњиво под утицајем догматских децизија истог сабора, нашло побуђеница, да предузме мере против оснивања манастира од стране хетеродоксних верских заједница, као што јасно излази из текста конституције цара Валентинијана III. и Маркијана од 455. год. (*Cod. Just. I 5, 8, 3: universi praeterea Apollinaristae vel Eutychianistae non ecclesias non monasteria sibi construant, parasynaxes et conventicula tam diurna quam nocturna non contrahant neque ad domum neque ad possessionem cuiusquam neque ad monasterium vel quicumque alterum locum operaturi sectae funestissimae congregentur*).

<sup>7</sup> Cf. Cyr. Skyth. v. s. Euthymii (ed. J. Loppin in *Anal. gr.* I p. 31/2) архиепископ јерусалимски Јувенал долази са пратњом у лавру св. Евтимија па *ἐγκαινίζει τὴν ἐκκλησίαν τῆς λαύρας*. Из пов. 100 с. 2 (ed. Zachariae a Lingenthal II p. 21) види се, да није сваки манастир имао своју цркву.

треба да буде реализована. Сврха фондације манастира није по свом трајању ограничена временом него је за вечност опредељена. Оснивање манастира односно манастирске заједнице јесте један црквеноправни акт, којим се више личности сједињују у једну органску јединицу у сврху заједничког манастирског живота; ова организација се реализује на тај начин, да једној личности као шефу припада врховна власт над истом уз резервацију извесних права манастирској заједници.

Као фундатор манастира фунгира редовно једна скоро свагда монашком реду припадајућа личност јаке и изразите индивидуалности; фундатор и први предстојник манастира у већини случајева је једна и иста личност. Ретки су случајеви оснивања манастира од једне личности, која после ступања фондације у живот остаје изван оквира респективне манастирске заједнице, али ипак придржава себи извесну ингеренцију на управу конвента, која обично долази до израза у постављању функционера у респективном манастиру. Одлука за оснивање манастира настаје већином из унутарњих мотива религиозне природе, а само у ретким случајевима поводом сугестије личности, које сачињавају околину фундатора.<sup>8</sup> Правни субјект при акту оснивања манастира је с веома малим изузетцима једна личност, а врло се ретко догађа, да као правни субјект фунгира једна група личности, било монаха било световњака.<sup>9</sup>

Битна есенцијална сврха оснивања манастира је религиозне природе: спас душа чланова манастира заједнице (конвента).<sup>10</sup> Поред ове битне и главне сврхе налазимо у неким конкретним случајевима оснивања манастира изражене и специјалне сврхе подређене природе. Такве специјалне сврхе су: монашко-дидактичко (систематско васпитавање за самосталан појединачан монашки живот)<sup>11</sup> и дисциплинарна сврха (спајање одвојеним индивидуалним животом живећих монаха у једну заједницу ради опсежније и интензивније контроле над животом истих).<sup>12</sup>

Што се тиче материјалних средстава за оснивање манастира у хагиографским легендама V. и VI. века не налазимо готово никаквих података о средствима, која су фундаторима стајала на расположењу. Исто тако ни државни закони ни црквени канони овог периода не садрже никаквих одредаба у том погледу. Међутим из приказа о оснивању манастира садржаних у хагиографским текстовима, може се индиректно извести закључак, да су материјалне претпоставке и услови за оснивање манастира с веома малим изузетком били већ од саме природе дани. У првом реду није постојала потреба купа посебног земљишта за подизање манастира, него је за ову сврху обично служило или околним земљиштем проширено место у пустињи или ван насељеног територија у опште, где је дотле фундатор живео, или какво погодно место у околини. Такво место није било објект власништва ниједне особе, него само објект *usus fructus*-а потоњег фундатора или се уопште нико није налазио у поседу и уживању истога.<sup>13</sup> У ближој и даљој околини налазио се обично потребан материјал за грађу, док су радну снагу за извођење градње стављали чланови новоосноване манастирске заједнице (конвент). Што

<sup>8</sup> Cf. Theodori encomion in s. Theodosium (ed. H. Usener, Der hl. Theodosios. Leipzig 1890 p. 29) *μοναστήριον δειμασθαι παρηνώχλουν*.

<sup>9</sup> Vita Alexandri Akoimeti (ed. Em. de Stoop Patrolog. orient. 6, 3, Paris 1911) pp. 36/7 et 59.

<sup>10</sup> Gerontii Acta graeca s. Melaniae iun. Anal. Boll. 22 (1903) p. 29 *καὶ ἄλλας ψυχὰς σῶσαι τὸν αὐτὴν προσηρμήνῃ* u. Theodori encomion in s. Theodosium (ed. Usener, Der hl. Theodosios p. 28/9). *ἐν ἐκείνῳ ὥστε καὶ αὐτοῖς τῆς εἰς σωτηρίαν ὁδοῦ γενέσθαι καθ' ἡγεμόνα, τοῦτου δὲ ἐνεκα μοναστήριον δειμασθαι παρηνώχλουν*.

<sup>11</sup> Cyr. Skyth. vita s. Ioannis Silentiaris AA. SS. Maii t. III p. 17 *† συνέβη κτίζεσθαι... κοινόδιον, πρὸς τὸ ἐκεῖσε τοὺς ἀποτασσόμενους τῇ θείᾳ τῇ μοναχικῇ πρότερον εἰς αὐτὸ παιδεύεσθαι εἰθ' οὕτως εἰς τὴν λαύραν οἰκεῖν τὸν κοινοδιακὸν κανόνα ἀκριβῶς δεχθέντας*.

<sup>12</sup> Cyr. Skyth. vita s. Sabbae (ed. I. B. Cotelerius, Ecclesiae graecae monumenta III, Paris 1686, p. 226).

<sup>13</sup> Догађало се истина неки пут, да је приликом подизања монашке ћелије или стуба био учињен акт сметања туђег поседа, као што је био случај са св. Данијелом Стилитом, који је подигао свој стуб на земљишту, које је било у власништву поседника Геланија (Vita s. Danielis Stylitae, ed. H. Delehaye, Les saints stylites. Bruxelles Paris 1923, p. 27).

се тиче добаве материјалних средстава за осигурање егзистенције и функционисања манастира врло се ретко догађало, да је фундатор стављао за ову сврху на расположење свој новац или некретнине. У редовним случајевима је за потребе манастира нужна површина земљишта око манастира била од самих монаха урбарном учињена те су се на истом комплексу земљишта развиле оне гране привреде — у првом реду култура цереалија и нарочито хортикултура — које су за покриће потреба унутарњег живота конвента у првој линији долазиле у обзир.<sup>14</sup>

Трајан карактер сврхе манастира условљава да се за реализацију исте не може трошити нити крћити иметак него само приходи од иметка.<sup>15</sup> Трајност сврхе има надаље за последицу онемогућење и директну забрану трансформације манастира у установе профаног (секуларног) карактера, јер тим се уништава од фундатора постављена сврха манастира.<sup>16</sup> О укидању манастира и о формалностима поступка у овом случају не даје нам сачувани материјал никаквих информација, док на другој страни имамо потврђен пример самовласног напуштања манастира од стране целокупног братства истога.<sup>17</sup>

Ф. Гранић.

<sup>14</sup> Из извора се не види, да су грчки манастири у V. и VI. веку, слично неким египатским манастирима, продуцирали за трг. Осим покрића потреба конвента служили су приходи манастира у првом реду харитативним сврхама, нарочито исхрани сиротиње, а у случају глади по неки манастир је из својих магацина давао храну целом становништву околног села (Theodori enkomion in s. Theodorum ed. Usener y Der hl. Theodosios p. 37).

<sup>15</sup> Алијенација манастирског иметка је генерално забрањена и само у експецционалним случајевима дозвољена. Const. Leonis I et Anthemii a. 470 Cod. Just. I 2, 14 et 17 et nov. Justiniani 148 c. 6 (ed. Zachariae a Lingenthal II p. 250).

<sup>16</sup> Can. Chalc. 24; nov. 148 (a. 544) c. 7 ἐπειδὴ δὲ ἔγνωμεν παρὰ τινων γίνεσθαι καὶ ἐκποιήσεις μοναστηρίων ἐπὶ τῷ ταῦτα ἀπὸ ἱερατικοῦ σχήματος εἰς ἰδιωτικὴν διαγωγὴν μετασχηματίζεσθαι, καὶ τοῦτο ἐπὶ πᾶσι τρόποις κωλύομεν (ed. Zachariae a Lingenthal II p. 254).

<sup>17</sup> Монаси манастира, који је основао Руфин, после смрти фундатора и настојатеља напуштају исти манастир и враћају се у Египат καὶ ἔμεινεν λοιπὸν τὸ μοναστήριον ἔρημον, ὥς μὴ φαίνεσθαι ὅτι μοναστήριον ἦν, ἀλλὰ γὰρ καὶ δαίμονα εἰσελθόντα κατοικεῖν ἐν αὐτῷ. Callinici vita s. Hypatii edd. Seminarii Philologorum Bonnensis Sodales. Lipsiae 1895, p. 18.

## L' ACTE DE FONDATION D' UN MONASTÈRE DANS LES PROVINCES GREQUES DU BAS — EMPIRE AU V<sup>e</sup> ET AU VI<sup>e</sup> SIÈCLE.

Par Philaret Granić, prof. à la Faculté des Lettres de Skoplje.

On ne donne pas le résumé du présent travail parce qu' il sera bientôt publié en français dans les *Mélanges Charles Diehl*.